

POSTANAK I RAZVOJ SRPSKE ILI HRVATSKE KANCELARIJE U DUBROVNIKU

ČREMOŠNIK GREGOR

S obzirom na postanak srpske kancelarije u Dubrovniku iznose se u stručnoj literaturi sve do zadnjih vremena sasvim pogrešna tvrdjenja. Uzrok tome je krivo shvatanje M. Rešetara i K. Jirečeka, da je bio Dubrovnik 12.-13. stoljeća romanski grad. M. Rešetar tvrdi: »Das Bedürfniss eines serbischen Schriftwechsels ergab sich für die Stadt Ragusa, als sie gegen Ende des XII Jahrh. die schon früher angeknüpften und unterhaltenen Handelsbeziehungen mit den zu neuen oder kräftigeren Staatsgebilden sich entwickelnden serbischen Stämmen zu regeln und zu erweitern suchte Ohne Zweifel hatte die damals noch überwiegend romanische Stadt Ragusa kein rechtes Vertrauen zu serbisch verfassten Schriftstücken, deren Schriftzüge den in der Stadt massgebenden Faktoren unbekannt und deren Sprache ihnen schwer verständlich war. Doch fügten sich die klugen Ragusaner bald in die Verhältnisse, und so sehen wir, dass sie schon im Anfange des XIII. Jahrh. nicht nur ausschliesslich serbisch geschriebene Schriftstücke annehmen, sondern auch, wenn nicht früher, so doch wenigstens schon im Jahre 1238 im Namen der Gemeinde an den serbischen König Vladislav ein serbisches Schreiben richteten (Mikl. Nr. 26.).«¹

I u daljem toku rasprave (str. 338.) Rešetar ponavlja svoja tvrdjenja, da su dubrovački plemići u XIII. stoljeću bili još uvijek Romani, koji su doduše mogli razumjeti i kontrolirati latinske i italijanske dokumente, ali su većini od njih srpski dokumenti bili i zbog slova i zbog jezika nerazumljivi. Tek kasnije su se dubrovački patriciji tobože sve više srbizirali i onda im ćirilski dokumenti više nisu bili neka tajanstvena stvar (ein geheimnisvolles Ding).

Pod utjecajem takvih shvatanja St. Stanojević je još godine 1933., kada je bio, zahvaljujući istraživanjima P. Skoka,² postanak Dubrovnika stapanjem staroga romanskoga Ragusiuma sa slavenskim pod-

¹ Milan Rešetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII. — XV. Jahrhunderts Arch. f. slav. Phil. XVI, 1894, 328.

² Les origines de Raguse, Slavia X. 449.

građem Dubrovnikom već dobro poznat, napisao rečenicu »U Dubrovniku je svakako vrlo rano bila osnovana državna kancelarija, ali dugo u njoj nije bilo posebnog odjeljenja za srpsku korespondenciju, niti je bilo posebnih pisara za srpska pisma i povelje, nego su Dubrovčani u početku slali u Rašku i Bosnu akta ispisana latinskim tekstom, pa je onda tamo uz latinski tekst dopisivan i srpski prevod«. ³

Koliko pogrešnih tvrdnja je sadržano u ovih nekoliko rečenica i kako sasvim drukčiji je uistinu početni razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku! Kada se uzme Rešetarovo tvrđenje, da »mjerodavni faktori« Dubrovnika na koncu XII. stoljeća nisu imali povjerenja u srpski pisane dokumente, jer su im bili potezi ćirilice nepoznati i jezik teško razumljiv, pa se pođe redom kroz svjedoke, koji potpisuju latinski ugovor između Dubrovnika i humskog kneza Miroslava god. 1190., može se konstatovati, da se kao četvrti svjedok potpisuje sudac Držimir, poslije njega dolaze vlasteoska imena Gojslavića, Sergija Vladimirovića, Dobriše Matejića, Povržena Peženića i t. d. To su nesumnjivo dubrovački »mjerodavni faktori«, a da li je bila jednome Držimiru, Dobriši ili Povrženu ćirilica nepoznata i jezik teško razumljiv?! Naravno, time nećemo poricati, da je bilo u isto vrijeme u Dubrovniku zaista i ljudi, koji su slabo vladali hrvatskim jezikom, ali je jedva moglo biti koga, ko ga ne bi bio dobro razumio. Što se tiče toga, da su mudri Dubrovčani već na početku XIII. stoljeća činili koncesiju i primali čisto srpski pisane dokumente, to se može ta koncesija odnositi najprije na povelju vel. župana Stefana, kasnijeg prvovjenčanog kralja, iz g. 1214.-1217. — jedino ona je nesumnjivo iz prvih godina XIII. stoljeća — a malo niže ćemo vidjeti, da je ta, tobože primana srpska povelja uistinu pisana u Dubrovniku od dubrovačkog državnog kancelara. Isto tako stoji sa tobožnjim slanjem latinskih dokumenata iz Dubrovnika u Rašku i Bosnu i tamonšnjim prevođenjem na srpski, kao što to pretpostavlja Stanojević. U doba od 1200. do 1254. primio je Dubrovnik od raznih vladara Raške, Huma, Bosne i Bugarske u svemu 17 ćirilicom pisanih dokumenata, a od toga njih 9 je sastavljeno i pisano, kao što ćemo niže vidjeti, u državnoj kancelariji u Dubrovniku! Ni govora dakle o nekom prevođenju dubrovačkih latinskih dokumenata na srpski, nego su balkanski vlastodršci samo potpisivali ili ovjerali gotove, u Dubrovniku na hrvatskom jeziku pisane dokumente. Kod detaljnog istraživanja vidi se, da se sva prenagljena tvrđenja Rešetara i Stanojevića pretvaraju baš u potpunu protivnost. Radi toga ćemo ovdje iznijeti po stanak i postepeni razvoj dubrovačke srpske ili hrvatske kancelarije.

Istina je, da Dubrovnik, koji za latinske dokumente već u XII. stoljeću ima svoje notare-svećenike, mahom iz patricijskih porodica grada, ⁴ sve do početka XIII. stoljeća nema posebnih notara za pisanje ćirilskih dokumenata. Nisu mu ni trebali.

³ Studije o srpskoj diplomaciji, Glas SKA, 156, 48.

⁴ Ispor. G. Cremošnik, Dubrovački notar presbiter Johannes, Glas SKA, 171, 1936., 99.

Do godine 1180. bio je i Dubrovnik i cijelo njegovo slavensko zaleđe podanik Bizanta, na čijem carskom prijestolju drži Manojlo Komnin vlast u neobično čvrstim rukama. Kao podanici jedne te iste države Dubrovnik i njegovi balkanski susjedi nisu imali ni potrebe ni pravne osnove za sklapanje kakvih međusobnih trgovačkih ugovora. Za njihovu međusobnu trgovinu, koja nije mogla biti baš znatna, jer je sva gravitirala prema Carigradu kao centru, vrijedili su bizantski trgovački propisi i bizantska carinska tarifa, trgovačke sporove je rješavala bizantska državna vlast.

To stanje se mijenja ubrzo poslije smrti cara Manojla. Od odavno revolucionarne Srbije Nemanja stvara nezavisnu Srbiju, u Bosni se povodi za njim ban Kulin, a Dubrovnik dolazi pod vlast Normana u Južnoj Italiji. Tek taj iz osnova promijenjeni državnopravni položaj dao je bazu za sklapanje prvih ugovora između Dubrovnika, Srbije i Bosne. Mnogo važnosti ili mnogo nade na materijalnu korist Dubrovčani zacijelo ni tada nisu polagali na te ugovore, jer i Nemanja i Kulin su bili buntovnici, čiju će protizakonitu — po ondašnjem shvatanju — državnu tvorevinu uništiti prvi jači nasljednik moćnog Manojla. Sve te nove državne tvorevine bile su još veoma problematične i, u to možemo biti sigurni, Dubrovčanima, vjekovima naviklim na trgovačke pogodnosti, koje im je nudila pripadnost velikoj bizantskoj carevini, ni najmanje simpatične. Za te problematične i efemerne državne tvorevine na Balkanu zaista se nije isplatilo angažovati jednog posebnog službenika za slavensku korespondenciju. Zbog toga su prvi ugovori Dubrovnika sa Nemanjom iz 1186. i Miroslavom iz 1190. latinski, zbog toga Dubrovnik šalje 1189. banu Kulinu latinski koncept i u Bosni ga dijak Kulinov prevodi na srpski.

To stanje puno neizvjesnosti i mogućih iznenađenja mijenja se iz temelja u prvim decenijama XIII. vijeka. Carevina ne dobiva jakog nasljednika Manojlu, nego propada pod udarcima četvrtog krstaškog rata, Dubrovnik dolazi pod vrhovnu vlast Venecije, nasljednice Bizanta u Levantu, a revolucionarne nacionalne tvorevine Srba i Bosanaca sve se više konsolidiraju, tako da Mleci smatraju Srbiju ravnopravnim partnerom i unuka se slavnoga Enrika Dandola, Ana, udaje za srpskog velikog župana Stefana.

Okretni Dubrovčani su shvatili novo stanje i odmah mu se prilagodili. U novostvorenim prilikama, sa dvije nove slavenske države u zaleđu, postalo je za njih sada od bitne važnosti, da imaju pouzdana čovjeka, koji će im sastavljati potrebne ćirilske ugovore i pisma za Srbiju i Bosnu — i našli su ga. Ime toga notara za ćirilske dokumente našalost ne znamo, jer se nije potpisao ni na jednom dokumentu, ali kod deset ugovora Dubrovnika sa Srbijom, Bosnom, Humom i Bugarskom može se upoređivanjem pisma konstatovati, da ih je pisala njegova ruka. U početku ih je pisala mladićkim poletom i lijepim, jednako-mjernim i sigurnim potezima, kasnije u starosti prilično drhtavom rukom, i, zbog slabijeg vida, sa sve većim i sve nejednakomjernijim slovima. Ali individualni potezi pojedinih slova ostaju mu kroz cijeli život jednaki, karakteristična slova: a, b, ж, s i t. d. piše u mladosti

kao i u starosti jednakim potezima i jednakim sastavnim dijelovima dotičnog slova.⁵

Inače se za našeg notara — anonima može pretpostavljati, da je to bio neki mladi patricij, jer je Dubrovnik, kao što smo već ranije naglasili, sve do kraja XIII. stoljeća i za latinsku kancelariju birao isključivo samo svećenike iz vlasteoskih porodica grada, pa je sigurno, da se i kod notara za ćirilske dokumente držao istog principa. Iz anonimova jezika, koji je pun pogrešaka, može se zaključiti, da nije bio član neke čisto slavenske vlasteoske porodice, nego romanske,⁶ i da se tek kao odrastao naučio hrvatskom ili srpskom jeziku. Iz njegovih elaborata se dalje može zaključiti, da je dulje vrijeme boravio u Srbiji i tamo naučio notarsko-kancelarijsku vještinu. U Dubrovniku se naime notari na listinama potpisuju, u Bosni do Ninoslavljeva gramatika Desoja isto tako, jedino se u Srbiji i u tada srpskom Humu prema uzoru Bizanta ne potpisuju nikada.⁷ Naš anonim je nažalost preuzeo srpsko-humski običaj i nije se potpisao ni na jednoj listini, iz čega se opravdano može zaključiti, da je naučio kancelarijsku vještinu u Srbiji ili Humu.

Prvi put se javlja naš anonim kao pisar ugovora između vel. župana Stefana i dubrovačkog kneza Žana Dandola (izd. kod Lj. Stojanovića I, br. 4, tamo je objavljena i njezina fototipična reprodukcija na tab. IV). Ugovor je dosada stavljan u godine 1214.-17. (1214 kao godina nastupa službovanja kneza Dandola, a 1217. kao godina krunisanja Stefanova za kralja), Vinko Foretić⁸ ga, čini se s pravom, stavlja u godinu 1215. Prema mišljenju Foretića ugovor je završna tačka međusobnog ratnog stanja u god. 1214., koje se nazire iz drugih dubrovačkih dokumenata,⁹ ali on je ujedno i proširenje trgovačkog ugovora sa Nemanjom iz god. 1186. Već prema ugovoru sa Nemanjom Dubrovčanima je osigurana slobodna trgovina u Srbiji, a sada Nemanjin sin Stefan potvrđuje i očeve obaveze i osim toga, svakako na insistiranje Dubrovnika, ukida jednom kratkom rečenicom »a da ne izma« najveću smetnju srednjovjekovne trgovine, naime zloglasne represalije (u srednjem vijeku općenito primjenjivani princip, da za dug jednog Dubrovčanina ne odgovara samo dotični dužnik, nego svi Dubrovčani kolektivno). Na

⁵ I K. Jireček (A. F. sl. Ph. XXVI, 172 sl.) je cpazio ovog anonima, ali on tvrdi »Auch sind die slavischen Urkunden 1230-1260 nicht von demselben Schreiber hergestellt; z. B. im denen von 1247 und 1253 ist der Ductus besonders bei a und x verschieden« (s. 173). Pod listinom od 1247. može biti mišljen samo ugovor Dubrovnika sa Krajinjanima (M. br. 38, Stojanović I br. 24), pod listinom iz g. 1253. moglo bi se misliti na srpsku listinu M. 42 St. 20 (uistinu iz 1252), ali još prije na dubrovačku listinu M 47 St. 22. U prvom slučaju Jirečekovo tvrđenje ne bi bilo tačno, jer je srpska listina M 42 pisana od anonima, u drugom slučaju bi bilo tačno, jer je dubrovačka listina pisana u srpskoj državnoj kancelariji, i pismo Uroševa dijaka, koji je piše, dabome nije jednako pismu dubrovačkog anonima.

⁶ To su isticali već Rešetar i Jireček u spomenutim raspravama.

⁷ St. Stanojević, Studije o srpskoj diplomaciji, Glas 106, 83.

⁸ Vinko Foretić, Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU 283, 1951, 51 sl.

⁹ Isto tamo str. 83.

te svoje obaveze veliki župan Stefan se zakleo i o tome izdao Dubrovčanima listinu, ovjerovljenu njegovim pečatom, od koga je na žalost sačuvana samo gornja desna četvrtina. Prirodno bi bilo, da Stefanovu povelju sa Stefanovim obavezama, potvrđenu njegovim pečatom, piše njegov dijak, ali to nije slučaj, nego je pisana rukom dubrovačkog anonimna. Po svoj prilici je pisana za vrijeme neke lične posjete vel. župana Stefana Dubrovniku. Na taj zaključak upućuje način pričvršćivanja pečata. Najprirodnije je, da će se vrpca za pričvršćivanje pečata provući kroz povelju i pričvrstiti pečatnu grudvu na vrpca u prisutnosti onoga, ko će pritisnuti matricu na vosak, t. j. u prisutnosti izdavalca povelje, t. j. u našem slučaju u prisutnosti Stefana. No vrpca je kanafa od običnog lana, a kanafu je u cijeloj južnoslavenskoj sfragistici upotrebljavao jedino Dubrovnik, a i to vrlo rijetko (u ovom našem slučaju, dalje na priznanici Grdomana, poslanika kralja Uroša I. god. 1252. i konačno na ugovoru Dubrovnik sa Kotorom god. 1279). Taj zaključak dabome nije siguran, jer je lanenu vrpca konačno mogla upotrebiti i Stefanova kancelarija u Srbiji, ali je vjerovatno.

U tome svome prvom dokumentu, naš anonim je još »početnički«. Pismo, koje s obzirom na razvoj ćirilice predstavlja jedan kamen temeljac, doduše mu je već glatko i ispisano,¹⁰ ali na datum zaboravlja, čini pravopisne pogreške i t. d. S vremenom se on usavršio u svojoj struci. Osobito mnogo je naučio od svoga mlađeg druga u latinskoj kancelariji, od notara prezbitera Pascala de Capalu (1228-1262), koji se školovao u inostranstvu — u obzir dolazi preventivno Bolognja. Od Paskala je naš anonim preuzeo običaj, da datum stavlja na početak povelje, iza invokacije, i da datira po inkarnacijskom stilu, koji inače u Dubrovniku nije u običaju, te većina njegovih listina počinje sa »ljetu uplještenja gospoda našego Isu Hrista«. Od istoga Paskala je naučio i način ovjeravanja listina pomoću takozv. hirografa, koji od svih južnoslavenskih pisara primjenjuju samo njih dvojica.¹¹ Ipak, ni inkarnacijski stil ni hirograf ne upotrebljava konsekvantno u svima svojim listinama, nego samo sporadično.

U službi gradskog notara za ćirilske povelje je ostao anonim punih 40 godina. Kroz sve duge decenije ostaje mu pismo nepromijenjeno, on piše u mladosti bitno isti poluustav, kao i u starosti (kod drugih pisara ima slučajeva, da im se pismo u starosti bitno mijenja), a nepromijenjen mu ostaje i iskvareni hrvatski jezik. Još pod stare dane, god. 1254. u ugovoru sa humskim županom Radoslavom, on piše «сь моновъ добровъ хътение», «ако чбю зло на ваши кбнци» i t. d. Vidi se, da kroz cijeli svoj dugi život jezik nije naučio, vidi se, da piše srpski, ali misli i govori romanski.

¹⁰ Karakteristiku njegova pisma v. u mojem članku Studije iz srpske paleografije i diplomatike, Glasnik Skop. nauč. dr. XXI, 4.

¹¹ Ispor. moj članak Hirografi u srpskoj diplomatiki srednjega veka, Godišnjak Filozof. fakulteta u Skoplju IV, 207.

Često je naš anonim dolazio u položaj, da piše povelje u ime stranih vladara i vlastodržaca. Osobito se to dešavalo pri ličnim posjetima tih stranih magnata Dubrovniku. Tako ban Matej Ninoslav g. 1240. (M 35 St. 11) i Krajnjanin Odola (M 38 St. 24.) sami spominju u dotičnim listinama, da su došli u Dubrovnik, a za vel. župana Stefana g. 1215. smo napomenuli već naprijed, da po načinu pričvršćivanja pečata pomoću vrpce od lana izgleda vjerojatno, da se Stjepan za vrijeme pečačenja povelje nalazio lično u Dubrovniku.

No često je anonim u Dubrovniku pisao i povelje, koje su poslije toga dubrovački poslanici nosili na dvor onoga, u čije su ime pisane, da se tamo potvrde i ovjere. Tako se na pr. na povelji bana Mateja Ninoslava iz god. 1249. vidi, da je doduše pisana od anonim, ali su na kraju povelje imena kletvenika pisana drugom rukom,¹² t. j. sigurno na dvoru Ninoslavljevu, kuda je povelja nesumnjivo nošena radi potvrde i ovjere. Isti slučaj će biti i s ugovorom o savezu s bugarskim carem Mihajlom Asjenom iz god. 1253. (M 41 St. 79) i sa humskim županom Radoslavom iz god. 1254.,¹³ dok je za povelju kralja Uroša I. iz god. 1252. (M 42 St. 20), koju je pisao isti naš anonim, nesigurno, šta je ona zapravo. Lj. Stojanović (s. 18) smatra, da je ona prijepis, ali se tome protivi dvoje. Prvo to, što je ta Uroševa zakletva isto tako puna jezičnih i pravopisnih pogrešaka, kao što svi drugi anonimovi elaborati, — ako bi bio anonim samo prepisivao, zacijelo u prijepis ne bi bio unosio takvih pogrešaka, — drugo to, što je savremeni zapis na poledini sa riječima »Sacramentum Regis Vrosii sclauonicum et latinum, quod fecit Johanni Michaeli comiti et comuni Ragusii«, označava kao original. Ako k tome uzmemo, da je anonim pisao toliko drugih, nesumnjivo originalnih povelja u ime stranih vladara, onda je to vjerojatnije, da je i ta Uroševa original.

Inače, od samih dubrovačkih, t. j. u ime Dubrovnika pisanih povelja, sačuvane su od anonimove ruke samo dvije, naime izvinjavanje Dubrovnika kralju Vladislavu god. 1238.-40. (M 26 St. 17) i obaveza Dubrovnika prema kralju Urošu I. iz god. 1243. (M 37 St. 19). Sigurno je bilo takvih ili sličnih dubrovačkih obaveza više, ali su te ili pisane u stranim kancelarijama, kao na pr. obaveze prema Vladislavu iz god. 1234.-35. (M 28 St. 14) i prema Urošu I. iz god. 1254. (M 47 St. 22),¹⁴ ili su se izgubile zajedno sa ostalim arhivalijama Srbije i Bosne, kuda su takvi dubrovački dopisi bili poslani.

Činjenica, da dubrovačka vlada od samog početka XIII. stoljeća često podnosi balkanskim vladarima gotove, u Dubrovniku izrađene ćirilske povelje samo na potpis i potvrdu — to su u diplomaciji dobro poznate »izrade primaoca« (Empfängerausfertigungen) — najbolje dokazuje, kako je daleko od istine mišljenje, da su ćirilski dokumenti bili Dubrovčanima XIII.-og stoljeća neke tajanstvene stvari ili pretpostavka, da su izrađivali samo latinske dokumente i slali ih u bo-

¹² Ispor. moje Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, GZM. 1948., 126.

¹³ Isto tamo str. 137.

¹⁴ Isto tamo, str. 137.

sanske ili srpske kancelarije radi prevodenja. Uistinu je Dubrovnik u svome anonimu imao slavenskog kancelara, kome, što se tiče stručne izvježbanosti, nije bio dorastao svaki od dijaka Bosne i Srbije.

Poslije anonima kroz 30 godina nemamo o srpskoj ili hrvatskoj kancelariji Dubrovnika nikakvih podataka niti sačuvanih dokumenata. Da Dubrovnik u to burno doba neprekidnih borbi sa Urošem I. nije bio bez stručnog notara za ćirilicu, sigurno je, ali o tome nedostaje svaki podatak.

Tek god. 1278.-1313. spominje se u Dubrovniku češće neki »gramaticus Oserennus«, za koga Jireček kaže, da je »eine mysteriöse Persönlichkeit«. ¹⁵ Tu oznaku mu je Jireček dao zbog toga, što se Ozren u izvorima uvijek spominje kao gramatik, pisar, ali se on nijedanput ne spominje u vezi sa pisanjem kakvih dokumenata ili knjiga, niti je od njegove ruke sačuvano išta napisano. Uvijek se on, gramatik, u notarskim knjigama navodi samo u vezi sa dugovima, kupovina i t. d. No kada se drži na umu, da istu njegovu titulu gramatika nosi neposredno poslije Ozrena od vlade imenovani i dobro poznati srpski notar Dubrovnika, plemić Stefan Binčulić (1313-1336), dalje da je Ozren sin nekog popa Dragobrata, svakako dakle Slave na, koji je po svoj prilici negdje u okolini Dubrovnika takozvani »presbiter slavicus«, ¹⁶ onda postaje vrlo vjerojatno, da je gramatik Ozren godine 1278.-1313. srpski notar u Dubrovniku, ¹⁷ ali od njegove ruke nema sačuvan nijedan dokument.

Sa Stefanom Binčulićem postaje red dubrovačkih srpskih notara prilično dobro poznat. ¹⁸ Binčulića je naslijedio Jakov Krusić (1340-1347), posljednji plemić u srpskom notarijatu Dubrovnika. U latinskoj kancelariji prestao je posljednji plemić da radi već godine 1324. sa Andrijom Benešom, do koga Dubrovnik za latinske notare namješta isključivo svećenike — plemiće. ¹⁹ Budući da su u srpskoj kancelariji i Binčulić i Krusić iz dobro poznatih vlasteoskih porodica, jedva može biti sumnje, da su i njihovi prethodnici Anonim i gramatik Ozren također iz patricijskih krugova.

Plaća i ostali uvjeti, pod kojima su služili notari u vlasteoskom periodu srpske ili hrvatske kancelarije, nisu poblizje poznati. Iz zaključaka Velikog vijeća pri namještanju Stefana Binčulića, da se taj imenuje »cum illo salario et illis conditionibus, cum quibus fuerunt alii, qui fuerunt in dicto officio«, ²⁰ vidi se, da su primali neku stalnu plaću, kojoj visina nije poznata, ali mora da je bila nezatna, sudeći po plaćama u idućem periodu, iz koga su plaće poznate. No sva je prilika, da ti notari plemići nisu bili zavisni od svoje notarske plaće,

¹⁵ A. f. sl. Ph. XXVI, 173.

¹⁶ O njima v. M. Dinić, Slovenska služba na teritoriju dubrovačke republike u srednjem veku, Prilozi za knj. jez. ist. XVI, 1934.

¹⁷ Opširnije o tome v. moj člančić Dubrovački gramatik Ozren, Narodna Starina IV, 329.

¹⁸ Njihov spis u navedenom djelu Jirečeka u Archiv XXVI.

¹⁹ V. moj Dubrovački notar presbiter Johannes, Glas S. K. A. 171, 99.

²⁰ Monumenta X, 30.

nego da su im glavni prihod predstavljali njihovi trgovački i drugi poslovi. I za Binčulića i za Krusića Jireček navodi cijelu vrstu plemićkih zvanja, kakva je morao obavljati svaki dubrovački plemić, od najnižeg posla, nadzornika nad prodajom soli ili žita, do najvišeg, kao poslanika okolnim vladarima, a koje su morali Binčulić i Krusić obavljati kraj svoga notarskog zvanja. Obojica su suvlasnici brodova i nesumnjivo im njihovi trgovački poslovi donose više nego njihova notarska služba.

Sa Krusićem g. 1348. u doba cara Dušana dakle, ulazi dubrovačka srpska kancelarija u drugu fazu svoga razvoja, kada na mjesto dosadašnjih plemića stupaju notari iz građanske klase. Red tih građanskih notara je u literaturi doduše dobro poznat, ali sam razvoj kancelarije je ocrtan loše ili bolje reći nikako.

Nasljednik Jakova Krusića postaje Đive Parmesan (1348-1363), a poslije Đive preuzima poslove srpske kancelarije njegov polubrat Niko Bijelić (1363-1367). Đive dobiva god. 1348. početnu plaću od 30 perpera, ali mu se ta povisuje iduće godine na 40 perp. Na toj plaći ostaje Đive cijelo vrijeme svoje službe, a i njegov polubrat Niko prve tri godine. Godine 1366. povisuje se Niki Bijeliću plaća na 60 perp.²¹ Poslije Nike Bijelića sve do Ruska Hristoforovića g. 1392., ne navode se u izvorima plaće srpskih kancelara.

Brojke kancelarijskih plaća same po sebi ne znače ništa. Tek ako ih uporedimo sa plaćama drugih zvanja, možemo dobiti pravu sliku položaja kancelara. Od Đivinih i Nikinih savremenika prima gradski kirurg 300 perp.,²² latinski kancelar 100 perp.,²³ knez Župe 60 perp.,²⁴ notar u Stonu isto tako 60 perp.,²⁵ gradski učitelj 40 perp.,²⁶ gradski trubači nekoliko godina ranije po 30 perp. i po dva odijela godišnje,²⁷ gradski berberin, koji je ujedno zubar, po 45 perp. godišnje.²⁸ Iz pregleda tih plaća se vidi, da notari hrvatske kancelarije spadaju među najniže i najlošije plaćane državne namještenike. Ćiril-ska kancelarija dubrovačka je u doba cara Dušana i Uroša još od tako male važnosti, da se kancelari stavlja u isti red sa učiteljem, berberinom ili gradskim trubačima. Prema latinskim kancelarima njihova plaća stoji u omjeru 1 : 2,5.

No zbog tih malih plaća ne treba pomišljati, da su oni morali gladovati. Osim stalne plaće imali su bez sumnje i svojih nuzgrednih zarada, koje su im omogućavale pristojan život, kao što su takve zarade imala gotovo sva zvanja. Tako je učitelj osim stalne plaće mogao od đaka da naplaćuje mjesečnu školarinu, trubači su bili ujedno gradski stražari i t. d. Kakvu nuzgrednu zaradu su imali Đive, Niko i njihovi nasljednici, ne može se kazati pozitivno, ali budući da se s

²¹ Mon. XXVIII, 57.

²² Mon. XIII, 72.

²³ l. c., 31. Plaća mu je 50 dukata, a dukat je tih godina 24 dinara, t. j. 2 perp. Sr. M. Rešetar Dubrovačka numizmatika, Sremski Karlovci 1924, I., 473.

^{24,26} Mon. XIII, 64, 35 odn. 52.

²⁷ Mon. XXIX, 233.

²⁸ Mon. XXVIII, 107.

obzirom na državno činovništvo republika u svima stvarima pokazivala krajnje konzervativnom, onda možemo iz kasnijih prilika praviti zaključke o ranijim prilikama. Zna se, da su i Rusko Hristoforović i Nikša Zvijezdić imali, osim svoje notarske dužnosti, izričito po nalogu vlade, i dužnost da rade u takozv. »malom sudu«, kada nisu bili zauzeti svojim notarskim radom.²⁹ Ni za Đivu Parmesana ni za Niku Bijelića, a ni za Zvijezdićeva nasljednika Marinka Cvjetkovića takva se dužnost ne navodi izričito, ali je za Marinka Cvjetkovića sačuvana odluka Velikog vijeća od 28. juna 1460., kojom mu se određuju takse za njegove nuzgredne poslove, tako da se vidi, da je on radio na »malom sudu«. Za svaku presudu do 5 perpera dobiva po $\frac{1}{2}$ dinara, za svaku od 5 perpera i više po jedan dinar, za preslušavanje svakog svjedoka po 3 folara (= $\frac{1}{10}$ dinara), za svaku objavu (crida) po 8 folara, a zabranjeno mu je pisati ugovore od 10 perpera i više.³⁰

Ne ćemo mnogo pogriješiti, ako uzmemo, da su prilike za vrijeme Đive Parmesana i njegovih nasljednika bile otprilike iste, kao što ih propisuje ova odluka Velikog vijeća za Marinka Cvjetkovića. Po tim taksama za nuzgredan rad srpskih kancelara se vidi, da su kancelari sa nuzgrednim radom zarađivali valjda više, nego što su imali stalne godišnje plaće. Ali time se njihov odnos do latinskih kancelara ne mijenja nimalo, jer su i njihovi latinski kolege imali iste, pa i bolje prilike za zaradu pri sastavljanju privatnih ugovora, za koje su stranke plaćale određene takse. Omjer prema latinskim kolegama je ostao isti, srpska kancelarija se nije smatrala u Dubrovniku ni pola tako važnom, kao što latinska kancelarija. Srpska kancelarija ide u to doba među najniže gradske službe.

Te prilike počinju da se mijenjaju za vrijeme kancelara Ruska Hristoforovića (1392-1430). Rusko dobiva 8. l. 1392. početnu plaću od 80 perpera,³¹ ali mu se ta već 28. XI. 1392. povisuje na 100 perpera, god. 1395. skače na 160, god. 1418. na 180, i god. 1420. na 220 perpera.³² Latinski kancelar ima god. 1391. 300 perp.,³³ god. 1396. 300 perp.,³⁴ a god. 1420. također samo 350 perpera.³⁵ Rusko se dakle penje sve više i potkraj njegove službe njegova plaća stoji prema plaći latinskih kancelara već u omjeru 1 : 1,6, dok je za vrijeme Đive Parmesana stajala 1 : 2,5.

Još jači porast opaža se kod Ruskova naljednika Nikše Zvijezdića (1430-1455). Nikša počinje sa Ruskovom zadnjom plaćom od 220 perpera,³⁶ u toku službe mu se plaća povisuje god. 1433. na 300 perpera i na toj visini mu ostaje do kraja života.³⁷ Njegovi drugovi

²⁹ Jireček, I, c. 205.

³⁰ Acta cons. maioris, 11. fol. 182b.

³¹ Libri reformationum 29, f. 30.

³² Jireček I, c. 205.

³³ Libri reformationum, knj. 29, fol. 109.

³⁴ L. r. 30, f. 132b i 140.

³⁵ Acta cons. mai. knj. 2, f. 34. i 41.

³⁶ A. c. min. 5, f. 62.

³⁷ Na pr. god. 1450. u A. c. mai. 9, f. 120b.

u latinskoj kancelariji imaju početnu plaću od 300 perpera,³⁸ a oni koji služe već dulje vremena, primaju po 350 perpera.³⁹

Pod Zvijezdićevim nasljednikom Marinkom Cvjetkovićem (1455-1473), plaće latinskih i srpskih kancelara konačno se izjednačuju. Marinko dobiva odmah u prvim godinama svoje službe plaću od 350 perpera,⁴⁰ a latinski kancelari istih godina ostaju na svojim ranijim plaćama od 350 perpera.⁴¹ Od god. 1455. dalje, dakle, s obzirom na socijalni položaj i ugled između latinskih kancelara i njihovih drugova u srpskoj kancelariji nema više nikakve razlike, jednako visoko se cijeni i jedno i drugo zvanje.

Radi još jasnije slike da navedemo, da su u doba, kada se srpski kancelari postepeno izjednačuju sa svojim latinskim drugovima, druga zvanja, koja su nekada bila ravna srpskim kancelarima, kao što na pr. učitelji ili trubači, sada daleko zaostala za srpskim kancelarima. Tako na pr. dugogodišnji rector scholarum dum Andruschus de Drincaso god. 1440. prima samo 120 perpera plaće⁴² — ali Dubrovnik iste godine dopušta sebi luksus, da drži slavnoga Filipa de Diversis sa 450 perpera godišnje plaće⁴³ — najbolje plaćani trubači prima 185 perpera,⁴⁴ ali drugi trubači služe i za 55, pa čak za 50 perpera.⁴⁵

Iznad državnih kancelara, kako srpskih tako i latinskih, nalaze se kao još bolje honorirana, prema tome i uglednija zvanja, jedino liječnici, čija se plaća kreće između 500 i 1200 perpera⁴⁶ i, osim liječnika, još knjigovođe državne blagajne (racionati camere) sa plaćom od 400-450 perp.⁴⁷ Sva ostala činovnička zvanja zaostaju osjetljivo iza ove četiri činovničke grupe.

Jednim dijelom treba pripisati porast plaća srpskih kancelara devalutaciji novca i s time u vezi porastu cijena artikala. Tako na pr. maksimalna se cijena janjetine od 6 folara oko god. 1350. penje na 15 folara godine 1440,⁴⁸ ili na pr. dukat se od 24 dinara popeo god. 1440. na 43 dinara.⁴⁹ No porast cijena i poskupljivanje života nije jedini uzrok porastu plaća srpskih kancelara, jer iz visine plaće vidimo, da su one porasle nerazmjerno sa porastom cijena. Od najniže kategorije činovnika oko god. 1350. srpski kancelari postaju oko god. 1450. jedna od najviših i najuglednijih.

³⁸ Na pr. god. 1440. Daphinus de Tayaboue u A. c. mai. 6, f. 43.

³⁹ Na pr. god. 1440. Egydius de Južo u A. c. mai. 6, f. 39b ili god. 1450. Johannes de Uguzonibus u A. c. mai. 9, 125b.

⁴⁰ A. c. mai. 11, f. 186.

⁴¹ Na pr. Nestor svih lat. kancelara Bartol de Sfondratis u A. c. mai. 11, f. 157b ili Daniel Bocacius de Placentia u A. c. mai. 11, f. 198.

⁴² A. c. mai. 6, f. 60b.

⁴³ A. c. mai. 6, f. 46b.

⁴⁴ A. c. mai. 5, f. 5.

⁴⁵ A. c. mai. 6, f. 65 odn. 71b.

⁴⁶ Na pr. god. 1430. Thomas de Ancona 500 perp. — A. c. mai. 4, f. 74b, a god. 1440. fizik Kristofor iz Padove sa 1200 perp. — A. c. mai. 5, 36.

⁴⁷ Na pr. Gabriel de Prato g. 1440. sa 400 perp. — A. c. mai. 6, f. 50.

⁴⁸ A. c. min. 8, f. 144.

⁴⁹ A. c. min. 8, f. 156.

Moglo bi se pomisliti, da uzrok tome porastu treba tražiti u stručnoj vještini kancelara, da su na pr. Rusko ili Zvijezdić bolje obrazovani od Đive Parmesana ili od ranijih plemića notara. Takvo mišljenje bi bilo pogrešno. Đive Parmesan piše isto tako lijepu diplomatsku minuskulu, kao što Rusko u prvim godinama službe, a mnogo ljepšu nego Rusko potkraj života ili Zvijezdić ili Cvjetković cijelog njihova života. Uzrok porastu ugleda srpske kancelarije treba tražiti u drugim činjenicama.

Za vrijeme Đive Parmesana imao je srpski kancelar razmjerno malo posla. Sav rad sastojao se od rijetkih dopisa caru Dušanu ili banu Stefanu Kotromaniću, osim toga još u prevodenju i unošenju u knjige rijetkih dopisa tih dvaju vladara. Sasvim drukčije postaju prilike za vrijeme Ruska, potkraj XIV. stoljeća. Feudalna Srbija se onda raspala na tri manje države, i sa svakom od njih treba voditi istu korespondenciju, kao što ranije sa jednom Srbijom, a u feudalnoj truloj Bosni postaju dvorovi Hrvatinića, Kosača i Jablanovića isto tako važni, kao što ranije samo jedan banski odn. kraljevski dvor. Dubrovačka srpska kancelarija ima sada mnogo više posla, njezina važnost raste iz godine u godinu, a to se vidno izražava u plaćama srpskih kancelara.

Još veće značenje dobiva srpska kancelarija oko sredine XV. stoljeća. U vrijeme Nikše Zvijezdića dubrovačka srpska kancelarija ne korespondira samo sa dvorovima feudalnih dinasta i dinastića bivše Srbije i Bosne. Srpska kancelarijska vještina, nikla u kancelariji Milutina, i usavršavana pod njegovim nasljednicima, osvojila je u toku pola stoljeća sve okolne zemlje, i oko sredine XV. stolj. u Dubrovnik dolaze srpski dopisi ne samo iz bivše Srbije i Bosne, nego i iz Albanije i Ugarske, sa sultanova dvora i od turskih sandžakbegova. Pod takvim prilikama, kada Dubrovački srpski kancelar mora da vodi ured, u koji se stječu najvažniji dopisi, što ih Dubrovnik uopće prima, postaje razumljivo, da »die klugen Ragusaner fügten sich in die Verhältnisse«, kao što kaže Rešetar, i da izjednačuju svoju srpsku kancelariju u rang u sa latinskom.

Zusammenfassung

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER SLAWISCHEN KANZLEI VON DUBROVNIK

Auf Grund des Schriftvergleiches weist Verfasser nach, dass Dubrovnik schon im J. 1215 einen slawischen Kanzler bzw. eine slawische Kanzlei besass, denn im Zeitraum von 1215—1254 sind 9 Urkunden, wovon 2 von Dubrovnik, 2 bosnische, 2 serbische und je eine von Krajina, Hum und Bulgarien, von ein und derselben Hand geschrieben und diese konnte logischerweise nur die eines slawischen Kanzlers von Dubrovnik gewesen sein. Leider ist er dem Namen nach nicht bekannt, wird aber ein Patrizier — alle Aemter waren Patriziern vorbehalten — romanischer Abstammung gewesen sein, denn seine Urkunden weisen Sprachfehler auf, die ein gebürtiger Slawe nicht gemacht hätte.

Bis zur Mitte des XIV. Jahrh. versahen das Kanzleramt Patrizier, denen das Amt eine Nebenbeschäftigung mit wenig und seltener Arbeit war. Im J. 1348 trat insoferne eine Aenderung ein, als von nun an schriftkundige Bürgerliche mit festem Jahresgehalt zu Kanzlern gewählt wurden, jedoch war der Gehalt anfangs so gering, dass sie zu den Mindestbesoldeten gehörten und Nebenverdienst als Schreiber bei Gericht fanden. Gegen das Ende des Jahrhunderts wurde aber das Amt immer wichtiger, denn an Stelle der ehemaligen zwei Nachbarstaaten Serbien und Bosnien trat eine grosse Anzahl von halbsouveränen Fürsten und feudalen Magnaten, mit denen allen die Regierung im lebhaften Verkehr stand, woraus der slawischen Kanzlei viel Arbeit erwuchs. Das hatte zur Folge, dass der Gehalt des Kanzlers unter Ruskō Hristoforović (1392—1431) rapid zu steigen begann und unter Nikša Zvijezdić (1431—1455) dem Gehalte der lateinischen Kanzler gleichkam. Aus einem unansehnlichen Nebenamt letzter Klasse wurde die slawische Kanzlei im Laufe der Entwicklung zu einer der wichtigsten Amtsstellen der Republik.